

HUKUK AÇISINDAN CEZA VERMENİN TELEOLOJİK BOYUTU

*Yrd.Doç.Dr. Nuri KAHVECİ**

ÖZET

Suçlar, toplum düzenini bozmaya yönelik davranışlardır. Her toplum için değişmekle birlikte genel kabul gören suçlar da vardır. Toplam düzenini ve insanların maddi ve manevi menfaatlerini korumak için suçluların cezalandırılması gerekir. Cezayı devlet koyar ve uygular Ancak cezaların hukuka uygun olması gerekir. Suçluya ceza uygulanırken mutlaka amaca uygun olması gerektiğine özen gösterilmelidir. Zira cezalar gerek suçlular açısından gerek toplum için belirli amaçlar taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, suç, ceza, cezanın amacı

ABSTRACT

The crimes are behavirous that cause to social disorder. There are different forms of crime in every society. Guilties should be punished as maintaining the rights or advantages of other people. Punishments should be codified and practised by state and certainly appropriated to written law. All punishments have a goal, therefore it should be paid attention that they appropriate to their goals.

Key Words: Islamic law, crime, offender, punishment, goal of punishment.

GİRİŞ

Cezalandırmanın gayesinin, cezanın uygulanmaya başlandığı ilk dönemlerden günümüze devlet idarecilerinin, filozofların, hukukçuların, sosyologların, psikologların, fikir adamlarının, ahlak bilimcilerin, kısaca tüm toplum bilimcilerin hatta toplumun tamamının ilgisini çektiği söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında ceza vermenin gayesi sadece hukukçuları ilgilendiren bir problem olarak değerlendirilmez. Günümüzde kamu hukukunun bir alt bölümü olarak ön plana çıkan cezada amaç ve gaye problemi de özellikle hukukçuların ele alması gereken meselelerdendir. Ancak bu durumun sadece hukukçular tarafından çözülmesi gereken bir problem olduğu anlayışının da yanlış olacağı göz ardı edilmemelidir. Zira cezanın sosyolojik boyutuyla sosyologların ilgilenmesi, ferdin psikolojisine tesirini psikologun tahlil etmesi, elbette bilimsel açıdan ve cezaların toplumda meydana getirebilecekleri sıkıntıları aşabilme noktasında bazı menfaatler sağlayacaktır. Bu manada sosyolog, psikolog, düşünür, ahlak bilimci vs. gibi bilim adamlarının bir cezanın gayesine ulaşmasında hukuk-

* KSÜ İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, nurikahveci@yahoo.com

22 / Ceza Vermenin Teleolojik Boyutu

çulara desteklerinin olacağı muhakkaktır.

Hukuk alanındaki gelişmeler değerlendirildiği zaman cezaların amaçlarının genel hatlarıyla iki ana prensip içerisinde ele alınabileceği görülmektedir:

1. Eski hukukçular cezayı geçmişe yönelik olarak uygulanan bir tedbir niteliğinde değerlendirmişlerdir. Bu anlayışa göre, ceza, bir öc alma hakkıdır ve bu hakkın mağdurdan devlete geçmiş olması ve devlet otoritesi tarafından kullanılmasını ifade eder. Böylece ceza, suç oluşturan fiilin meydana getirdiği kötü sonucu telafi ettirici, keffaret teşkil edici bir araç olarak kabul edilir. Bundan dolayı ceza, suçluya acı ve ıstırap verici nitelik taşır¹. Eski hukukçuların bu düşünceleri keffaretin ıslah edici ve pişmanlık uyandırıcı yönünün bulunduğu anlayışına dayanır.

Medeniyetin gelişmesi, toplumsal şartların değişmesi, insanlık unsurunun önemli oranda ön plana çıkmasıyla suçluya karşı mağdurun şahsî öc alma hakkına sahip olduğu anlayışının değişmesi sonucunda her hangi bir suçtan dolayı suçlu kişiyi cezalandırma hak ve yetkisi de tamamen devlete bırakılmıştır.

2. Batıda hukuk alanında belli bir merhale katedildikten sonra hukukçular çoğunlukla, cezayı sırf geleceğe yönelik kabul ederek cezaların hukukiliğini faydasına bağlayan görüşü ön plana çıkarmaya başlamışlardır. Bu anlayış, suçlulara gerek acı ve ıstırap çektirmek, gerek yeniden suç işlemelerini önlemek için uygulanması gereken tedbirin farklı cezalar olması gerektiği fikrine dayanır. Yani suç oluşturan fiil aynı olmasına rağmen failer farklı olduğundan failere göre değişebilecek cezaların uygulanması esas olmalıdır. Bu görüşe göre, olan olmuştur, gideni artık hiçbir şey geri getiremez. Toplumu meydana getiren fertlerden birisi olması dolayısıyla suçlu, suç unsurundan daha önemlidir. Zira insan olması hasebiyle suçlu, hareket edebilen ve tehlikeli suçları tekrarlayabilecek, saldırılarını yenileyebilecek bir varlıktır. Bunun için önemli olan, suçluyu uslandırmak suretiyle suçun tekrarını önlemektir².

Son devir hukukçuların çoğunluğunun genel itibarıyla kabul ettiği bu görüş cezanın eğitici olması gerektiği kanaatini ortaya çıkarmıştır. Zira cezalar sırf suçluları cezalandırmayı değil, onu kötüye sevk eden düşüncelerden arındırarak yeniden sağlıklı bir fert olarak topluma kazandırmayı amaçlamalıdır.

Batıda hukuk alanındaki önemli gelişmeler neticesinde suçluyu cezalandırma hak ve yetkisinin tamamen devlete devredildiği görülür. İslam hukukun-

¹ Dönmezer, Sulhi-Erman, Sahir, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, İstanbul, 1987, II/601

² Dönmezer-Erman, II/602

da bu ilk dönemlerden beri kamu otoritesini elinde bulunduran güce ait olarak kabul edilmiştir³. İlk kaynaklar cezalandırma yetkisinin ululemr (devlet başkanı) veya naibine (bu işle görevlendirilmiş kişi veya kurum) ait olduğu hususu üzerinde önemle durmaktadır⁴. Buna göre ancak devlet adına kendisine bu görev verilmiş olan kişi ya da kurumlar cezaya karar verme ve uygulama hakkına sahiptirler. Cezalar ancak kamu adına infaz edileceği⁵ için tatbikatta düzensizlik, aşırılık, dengesizlik, haksızlık ve şahsî düşmanlık söz konusu olmayacak dolayısıyla cezalandırmada kanunilik, genellik ve adalet gibi ilkeler ortaya çıkmış olacaktır⁶.

İslam hukukuna göre mağdur şahsî mağduriyetini gidermek adına suçluyu asla cezalandıramaz. Şahsî suçlardan kabul edilen ve cezanın uygulanabilmesi için belli ölçülerde velinin (mağdurun birinci derece yakınları) onayına ihtiyaç duyulan *kasten adam öldürme* fiillerinde cezanın veli tarafından infaz edilmesi halinde bu kişinin suçlu olarak değerlendirilmesi gerektiği⁷ fikrini benimsemiş olan İslam hukukçularının bu düşünceleri özellikle ceza hukuku tarihi açısından önemlidir.

İslam hukukunda hakim olan bu görüş, “*Kim mazlum olarak öldürülürse biz onun velisine (maktulün hakkını talep hususunda) bir selahiyet vermişizdir. O da katle israf etmesin*”⁸ ayetiyle de delillendirilebilir.

Genel itibarıyla İslam dini insanların, Allah’ın koyduğu ölçüler dahilinde hareket etmelerini ve bu sayede suç veya günah oluşturabilecek nitelikteki fiillerden sakınarak yaşamalarını amaçlar. Bundan dolayı İslam hukuku naslarında insanların emir ve yasaklara kendi iradî fiilleriyle uymalarını teşvik edici hükümler yer almaktadır. Bu bağlamda İslam hukuku, şahısların kendi iradeleriyle suç doğuran fiillerden kaçınmalarını sağlamak için Kur’an’daki ahiret hayatıyla ilgili *ifadelerden* yararlanarak hukuka içsellik kazandırmaktadır. Teorik bağlamda İslam hukuku içselliği sağlam olan bir hukuk olmakla birlikte bu hukukun uygulandığı her bölgedeki insanlar aynı ölçüde hukuk normlarını içselleştirmiş olamayacağı gibi bu hukukun uygulama alanında sadece müslümanların yaşamayacağı gerçeğini de göz önüne alarak belirli prensipler doğrultusunda İslam ceza hukukunun formel hale getirilmesi kaçınılmaz olmuştur.

³ el-Maverdî, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *el-Ahkamu’s-Sultaniyye ve’l-Vilayetü’l-Diniyye*, Beyrut, 1985, 16

⁴ Maverdî, 275; el-Kasanî, Alaaddin Ebu Bekr b. Mes’ud, *Kitabu Bedai’i’s-Sana’i’ fi Tertibi’ş-Şerai’*, Beyrut, 1986, VII/5

⁵ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, tsz., III/257.

⁶ Bardakoğlu, Ali, “Ceza”, DİA, İstanbul, 1993, VII/473.

⁷ Kasanî, VII/ 57; Akşit, M. Cevat, *İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*, İstanbul, t.siz, 35; Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul, 1987, III/122; Zeydan, Abdülkerim, *İslam Hukukuna Giriş* (Çev.: Ali Şafak), İstanbul, 1985, 586

⁸ İsra 17/33

24 / Ceza Vermenin Teleolojik Boyutu

1. Genel Olarak Cezaların Gayesi

İslam ceza hukukundaki *hadd*, *kıyas* ve *diyet* gibi bazı suçların cezaları doğrudan şari' tarafından tayin ve tespit edildiğinden bu tür cezaların amaçlarının kesin sınırlarını belirleyerek bu cezanın amacı şudur gibi kati ifade kullanmak doğru değildir. Ancak ayetlerden, sünnetteki belirgin bazı ifadelerden ve İslam hukukçuları tarafından kabul edilen ta'zîr cezaları gibi tayin ve tespitinin hatta uygulama biçiminin kamu otoritesine bırakılmış olması mentalitesinden hareketle, genelde İslam ceza hukukunun gayesine, özelde ise ceza vermenin amacına matuf bazı hususlar belirlemek mümkündür.

a) İslam ceza hukukunda *fail-suç-toplum* üçlüsü her zaman göz önünde bulundurulduğu için suç işleyene ceza vermek ne onları sahip oldukları insanî değerlerden uzaklaştırma ne de onlara zulmetme gayesi taşır. Zira İslam hukukuna göre ceza verme yetkisini elinde bulunduran otoriteye böyle bir hakkın tanınmadığı, “(Habibim) onların üzerine muslallat (zorba) değilsin”⁹ ve “Sen onların üstünde zorba değilsin”¹⁰ gibi ayetlerin de açık ifadelerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca insan olmaları dolayısıyla suçlulara rıfk ve güzellikle muamele edilmesi gerektiğinin genel bir ilke olarak benimsenmesi, “Biz seni alemlere ancak rahmet için gönderdik”¹¹ ayetinden istinbat edilebilecek bir husustur. Kaynaklarda fukahanın bu husus üzerinde hassasiyetle durdukları da bilinmektedir.

b) Peygamber de suçlulara işkence yapılarak cezalandırılmalarının yanlışlığına dikkat çekerek cezalandırma yetkisiyle atanmış kişilerin müsl (el, ayak, burun, kulak keserek, göz oyarak / işkenceyle cezalandırma) ile muamelelerde bulunmalarını kesinlikle yasaklamıştır¹². Bunun gibi yine peygamber suçun boyutu, ölçüsü ve toplumda uyandırdığı infialin derecesi ne olursa olsun suçluları cezalandırırken azab etmek maksadı güdülemeyeceğine de dikkat çekerek, “Allah’ın azabıyla azab etmeyiniz”¹³ talimatını vermiştir.

İslam ceza hukuku açısından bir şeyi yapmanın veya terk etmenin suç olarak kabul edilebilmesindeki esas; yapılan veya terk edilen fiilin toplumun istikrarlı bir şekilde muhafazasını, geleceğini, nizamını sosyal ve psikolojik yapısını tehdit suretiyle topluma zarar vermesine ve hukukun fertlerin menfaatlerini ve şahısları koruma arzusuna tecavüz neticesi kişilerin ve toplumun alayhine bir zararın meydana gelmiş olmasına dayanmaktadır. Klasik kaynaklarımızda belirtildiği üzere, İslam hukukunun korumayı hedeflediği menfaatler; din, can,

⁹ Ğaşıye 88/22

¹⁰ Kâf 50/45

¹¹ Enbiyâ 21/107

¹² el-Buharî Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh*, İstanbul, tsz., “Meğazi”, 32

¹³ Buharî, “Cihad”, 3; Ebu Davud, Süleyman b. Eş’as es-Sicistanî, *es-Sünen*, Beyrut, 1988, “Hudud”, 1

akıl, nesil (ırz), ve mal¹⁴ ile alakalıdır. Bunlar aynı zamanda İslam dininin genel amaçları olarak kabul edilmektedir.

Yukarıda sayılan beş esasın aslında ilahî dinlerin tamamının genel amaçları olduğu gibi felsefenin bile bu amaçları taşıdığı bilinmektedir¹⁵.

Fert ve toplum menfaatlerine zarar veren fiil ve terklerin suç kabul edilmesi esasında genel prensip olarak bugünkü ceza kanunları İslam ceza hukukuyla paralellik arzetsede de bu genel prensibin cari olduğu saha ile uygulama nispetinde ve hedeflenen amaçlarda İslam ceza hukukundan ayrıldıkları görülmektedir. İslam ceza hukukunun dine, zinaya, akli ifsad eden şeylerden onu korumaya son derece önem verdiği bu suçlar için öngörülen cezalardan anlaşılmaktadır. Bu manada, belirli şartları haiz irtidat suçuna karşılık ridde cezası, zanilerin şikayete bağlı olmaksızın cezalandırılmaları (hadd-i zina) ve içki içmenin tek başına suç olarak kabul edilerek karşılığında, miktarı tartışmalı da olsa, bir cezanın (hadd-i şirb) uygun görülmesi İslam ceza hukukunu günümüz ceza hukuklarından ayıran farklılıklar olarak görünmektedir.

Cezaların belirlenmesinde İslam ceza hukukuyla pozitif ceza hukukumuz arasında yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız bazı farklılıklar vardır. Bu farklılıklar bir takım fiillerin veya terklerin her iki hukukun mentalitesine göre suç kabul edilip edilemeyeceği hususundaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Bunun sebebi ise; her hangi bir fiilin veya terkin fert ve toplum menfaatlerine zarar vermiş olma ölçüsünün, İslam hukukunda ve diğer hukuk anlayışlarında mevcut fikir ve değer yargıları çerçevesinde menfaatlerin takdir edilmesine ve değerlendirilmesine bağlanabilir¹⁶.

Bu açıklamalardan sonra İslam ceza hukukuna göre, suç oluşturan fiilinden dolayı suçluya ceza uygulamanın amaçlarını iki genel başlık altında toplayarak incelemenin mümkün olacağı kanaatindeyiz.

1.1. Cezaların Genel Önleme Gayesi (Sosyal Fayda)

İslâm hukukçularının ceza hukuku alanında çizdiği çerçeve içerisinde değerlendirilebilecek bütün cezalarda sosyal faydanın varlığı, kamu yararını temin ve toplumu oluşturan fertleri doğru olana yönlendirme, hatalı davranış ve

¹⁴ el-Gazalî, Ebu Hamid b. Muhammed *el-Mustasfa min İlmi'l-Usûl*, Mısır, h. 1322, I/287; eş-Şâtibi, Ebu İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvafakat li Usûli's-Şeri'a*, Beyrut, tsz., II/331

¹⁵ Erdem, Hüsamettin, *Din-Felsefe Münasebeti*, Konya, 1997, 170

¹⁶ Zeydan, 587

26 / Ceza Vermenin Teleolojik Boyutu

yanlışlardan uzaklaştırma amacının bulunduğu hususunda ittifak vardır¹⁷. Cezalarda genel ya da kolektif önleme amacının bulunduğu, yani sosyal faydanın gözetildiği hemen hemen bütün hukukçular tarafından da kabul edilen bir husustur¹⁸.

Klasik kaynaklarımızda ifade edildiği üzere, bazı fukahanın aleniyet prensibi olarak, cezaların halkın gözleri önünde tatbikini (cezanın infazı) esas kabul etmiş olmaları aslında cezanın infazı sırasında orada bulunan ve suç işlemeye meyyal başka kişilerin de muhtemel suçlarını önleyebileceği anlayışına dayanmaktadır. Aslında bu değerlendirme kendi sosyo-kültürel şartları içinde doğrudur. Ancak bu durumun özellikle ağır cezaların infazı sırasında orada bulunan kişilerin psikolojik yapılarında önemli ölçüde bozulmalara da sebebiyet verebileceği göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Bundan dolayı günümüz şartları ve toplumun sosyo-kültürel yapısı dikkate alınarak fukahanın aleniyet prensibi olarak ortaya koydukları hususun yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Cezaların genel anlamda bir önleme fonksiyonu icra edebilmesi için ibret anlamında değerlendirilebilecek olan aleniyet ilkesini toplumsal şartlara göre en faydacı bir şekilde uygulamak gerektiği kanaatindeyiz. Bu durum pozitif ceza hukukçuları tarafından da benimsenmiş olmasına rağmen ceza kanunlarında gereği gibi yer bulabilmiş değildir¹⁹.

İslam ceza hukukuna göre cezaların infazı sırasında aleniyetin bir prensip olarak kabul edilmesi Kur'an-ı Kerim'den istinbat edilmektedir. Bu hususun dayandırıldığı ayet, "...münminlerden bir grup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun"²⁰ şeklindedir. Bu ayet günümüz şartları açısından değerlendirildiği zaman aslında cezanın insanların gözleri önünde infaz edilmesi yerine suçlunun işlemiş olduğu suçun kendi yanına kâr kalmadığının toplum tarafından bilinmesini ifade ettiği söylenebilir. Burada cezaya şahit olmaktan maksat, cezanın tam ve eksiksiz olarak infaz edildiğine olan toplumsal inanıştır. Yani cezaların infazında yetkili müessesenin şeffaf olması ve istenildiği zaman herkese izah edilebilmesi gerekir. Bu şekilde suça denk cezanın suçluya uygulandığının basın ve yayın organları vasıtasıyla duyurulması aleniyet prensibi çerçevesinde değerlendirilebilir.

¹⁷ es-Serahsî, Şemsu'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed b. Ebi Sehl, *Kitabu'l-Mebsût*, Beyrut, 1986, X/110; el-Kasanî, VII/33; İbn Humam, Kemalüddin Muhammed b. Abdilvahid es-Sivasî, *Şerhu Fethi'l-Kadir*, Beyrut, tsz., V/211; Damad Efendi, Abdullah b. Muhammed b. Süleyman, *Mecmau'l-Enhur fi Şerhi Multeka'l-Ebhûr*, Beyrut, tsz., II/584; İbn Abidin, Muhammed Emin, *Haşiyetü Reddi'l-Muhtar*, İstanbul, 1984, V/3; Udeh, Abdulkadir, *et-Teşrü'l-Cinaiyi'l-İslamî Mukarinen bi'l-Kanuni'l-Vad'i*, Kahire, tsz., I/ 616

¹⁸ Dönmezer-Erman, II/603

¹⁹ Dönmezer-Erman, II/604

²⁰ Nur 24/2

Cezalardaki genel önleyicilik fonksiyonu, sadece cezaların aleniyetiyle de yerine gelmiş olmaz. Bunun yanında cezaların hukukçular tarafından etraflıca değerlendirilmiş ve kanun maddesi olarak kodifike edilmiş olmaları da gerekir. Hatta cezaların bir şekilde topluma yansıtılması, ceza müeyyidesiyle karşılaşma korkusunun insan üzerindeki psikolojik etkisi olarak tezahür edeceğinden pek çok kişiyi suç işlemekten uzak tutacaktır²¹. Bütün bunlara ilave olarak insanların suç işlediklerinde mutlaka cezalarını çekeceklerine de inandırılmaları gerekmektedir. Burada ceza hukukunda yer alan cezaların varlığından haberdar olan kişinin onların acı ve ıstırapından korkacağı ve böylece suç işlemekten çekineceği²² genel anlayışı hakimdir.

İslam ceza hukukunda yer alan ceza çeşitlerinden bazılarının kısa bir değerlendirmesini yaparak; *cezalar önleyici bir fonksiyon icra eder veya cezalar sosyal gaye taşımaktadır* şeklindeki genel prensipleri temellendirmeye çalışacağız.

1.1.1. Devlet Otoritesine Yönelik Suçlara Verilen Cezalarda

İslam ceza hukukunda yer alan ve şâri' tarafından vazedilmiş olan cezaların bazılarında sosyal amacın ağırlıklı olarak gözetildiği açık bir şekilde görülmektedir. Bunlar daha çok toplumsal barışa yönelik suçlara tatbik edilen ceza türleridir. Bu cezalar klasik kaynaklarda *el-bağy* ve *kat'u't-tarîk* gibi başlıklar altında genişçe tartışılmıştır. el-Bağy (kamu otoritesine karşı isyan hareketi) suçuna verilecek cezaya ilişkin Kur'an ve sünnette doğrudan bir delil bulunmamasına²³ rağmen onun dayandırıldığı delil, "*Müminlerden iki taraf vuruşacak olursa aralarını bulup barıştırın. İçlerinden biri ötekine tecavüz ederse mütecevizlere karşı Allah'ın emrine dönünceye kadar vuruşun, tecavüz eden taraf Allah'ın emrine dönerse iki tarafın arasını adalete riayetle uzlaştırın; hak ve adaletten ayrılmayın Allah adalet ve insaf sahiplerini sever*"²⁴ ayetidir. Bu ayet ülke insanlarından haksızlık yapanları ve kamu otoritesini sarsacak hal ve davranış içerisine girenleri devlet otoritesinin ıslah etmesi için gerektiğinde güç kullanabileceğine de delalet etmektedir²⁵.

Grup olarak nitelendirilebilecek kadar bir kalabalığın isyan hareketi başlatarak mevcut otoriteye baş kaldırması anlamına gelen *el-bağy*,²⁶ İslam hukukçularına göre, kamu otoritesince gerektiğinde silah gücüyle dağıtılmasını ifade eden sosyal içerikli bir suçtur. Ebu Hanife, bu tür olayları fitne olarak nitelendirerek fitnenin ortadan kaldırılması toplumsal şartlar içerisinde nasıl mümkün

²¹ Erem, Faruk, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükiimler*, Ankara, 1974, II/155

²² Maverdî, 276

²³ Bardakoğlu, Ali, "*Had*", **DİA**, İstanbul, 1996, XIV/549.

²⁴ Hucurât, 49/9

²⁵ el-Cassâs, Ebu Bekr Almed b. Ali er-Razî, *Ahkamu'l-Kur'an*, Beyrut, 1985, V/ 282, vd.

²⁶ Bilmen, III/411; Şafak, Ali, "*Bağy*", **DİA**, İstanbul, 1991, IV/451.

28 / Ceza Vermenin Teleolojik Boyutu

olacaksa o şekilde muamele edilmesi gerektiği hususuna dikkat çekmiştir.²⁷ Kısaca İslam hukukçuları *ehl-i bağın* fiillerinden vazgeçmemeleri halinde toplum barışını, sulh ve sükuneti sağlayacak şekilde, öldürmek de dahil olmak üzere, onlara her türlü muamele yapılabileceği görüşündedirler.²⁸

İslam ceza hukukunda *kat'u't-tarîk* (yol kesme) olarak ifade edilen cürüm de toplum huzur ve güvenliğini tehdide yönelik bir suç olduğundan bu çeşit fiiller için takdir edilecek cezalar da sosyal barışı ve toplumsal huzuru sağlamaya yöneliktir. Klasik kaynaklarda *kat'u't-tarîk* başlığı altında genişçe izah edilen bu suçun hukukî dayanağı, “Allah ve peygamberine savaş açan ve yer-yüzünde bozgunculuk çıkarınların cezası (ya) öldürülmeleri, ya asılmaları, ya ellerinin, ayaklarının çapraz kesilmesi veya buldukları yerden sürülmeleridir. Bu, onların dünyada çekecekleri rezilliktir. Ahirette ise onlara büyük bir azab vardır. Ancak sizin onları ele geçirmenizden önce tevbe edenler olursa bilin ki Allah, bağışlayan, esirgeyendir²⁹” ayetleridir. Burada suçlunun kendiliğinden pişmanlık duyarak kendisini ıslah etmiş olması, durumunu düzeltip topluma uyum sağlayan bir fert haline gelmesi, cezalandırmadaki genel amacın gerçekleştiği anlamını taşıdığından cezanın düşürülmesi gerektiğine açık bir delalet vardır. Bu durum cezalandırmadaki genel ve özel gayenin ne olması gerektiği hususunda da bir fikir vermesi açısından dikkate şayandır.

1.1.2. Kısas Cezasında

Bir çeşit ölüm cezası olan kısasın³⁰, toplumu muhafazaya yönelik bir fonksiyon icra ettiği, “Ey akıl sahipleri, kısasta sizin için hayat vardır³¹” ayetinin delaletinden anlaşılabilir. Zira burada mefhumun delaleti açık bir şekilde görülmektedir. Bu ayetle ilgili İslam alimlerinin genel değerlendirmeleri; başkasını öldürmeyi tasarlayan kişi, öldürme fiilini gerçekleştirmesinin ardından kendisinin de ceza olarak öldürüleceğini bildiğinden dolayı bu düşüncesini fiiliyata aktarmaktan kaçınacağı³² şeklindedir. Zira herkes için bizzat kendi hayatının önem açısından öncelik arz edeceği bir gerçektir. Yani kısas cezasının nasslarda yer alması başkasını kasten öldürmeyi planlayan kişiyi bu fiilinden caydırmış ve böylece hem kendisi hem de öldürmeyi planladığı kişi hayatta kalmış olur.

²⁷ el-Mavsîlî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtar*, İstanbul, 1984, IV/151

²⁸ Serahsî, X/126; Cassâs, V/283 vd; Kasanî, VII/140 vd.

²⁹ Maide 5/33-34

³⁰ Dağcı, Şamil, *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, Ankara, 1999, 86.

³¹ Bakara 2/179

³² Serahsî, *Mebhut*, XXVI/60; es-Sabunî, Muhammed Ali, *Revai'u'l-Beyan Tefsiru Ayâti'l-Ahkam mine'l-Kur'an*, Mekke, tsz., I/171; Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, tsz., I/609

1.1.3. Özel Mülkiyeti Korumaya Yönelik Cezalarda

Özel mülkiyet, nasslarda yer alan ifadelere göre, hukukun koruması alanında değerlendirilmiştir. Mülkiyete karşı yapılacak tecavüzlerin haksız sonuçlar doğuracağı, tazminat ve cezaî sorumluluğu gerektireceği de, “*Ey iman edenler karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı aranızda batıl (haksız) yere yemeyin...*”³³, ayeti ile veda haccında Hz. Peygamberin; “*Bu gününüz, bu ayınız ve bu beldeniz haram olduğu gibi, kanlarınız ve mallarınız da birbirinize haramdır...*”³⁴ ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır.

Özel mülkiyeti korumaya yönelik cezalardan biri şüphesiz hırsızlık cezasıdır. Hırsızlık cezasına ait Kur’an’da son derece düşündürücü bir cezaî müeyyide bulunmaktadır. “*Hırsızlık yapan erkek ve kadının, yaptıklarından ötürü Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak ellerini kesin...*”³⁵ Bu ifade bütün toplum fertlerinin dikkatlerine sunulmuştur. Kur’an’da yer alan bu ifade hırsızlık cezasının ibret maksatlı olduğunu da açıkça beyan etmektedir. Kanaatimize göre buradaki ibret ifadesi cezanın sadece varlığının bilinmesinin bu nevi suçları önlemeye matuf olduğuna da işaret etmektedir.

1.1.4. Zina Cezasında

Kur’an’da yer alan ve çalışmamızda örnek olarak değerlendireceğimiz bir başka ceza çeşidi de zina cezasıdır. Bu ceza ile aileyi Kur’an iki temel iradenin sahipleri arasında hıyanetin ortaya çıkmasına ve cemiyet hayatında izzet ve nezahetin yokluğuna sebep olan en deni fiilin önlenmesi hedeflenmektedir³⁶.

Bu cezanın hukukî dayanağı, “*Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüzer (celde) değnek vurun. Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız Allah’ın dini konusunda o ikisine acımayın. Onların ceza görmesine inananlardan bir topluluk da şahit olsun*”³⁷ şeklindeki ayettir. Burada aleniyetin varlığı açıktır. Bazı İslam hukukçularına göre bu aleniyetten maksat diğer insanların bu olaydan ibret almalarıdır³⁸. Bu ayete göre zina cezasının gizli kapalı olacak bir şekilde tatbik edilmesinden kaçınmak ve bu cezanın tatbik edildiğinden tüm toplumun veya topluluk niteliğini taşıyan bir kalabalığın haberdar edilmesi gerekmektedir.

Zina cezasının herkesin müşahede edebileceği bir mekanda infaz edilmesi gerektiği klasik kaynaklarımızda, geçmiş dönem İslam hukukçuları tarafından

³³ Nisa 4/29

³⁴ Ahmed b. Hambel, *el-Müsned*, Beyrut, tsz., III/313, 480, IV/86

³⁵ Maide 5/38

³⁶ Bilmen, III/ 202.

³⁷ Nur 24/2

³⁸ Udeh, I/704

30 / Ceza Vermenin Teleolojik Boyutu

detaylı bir şekilde ortaya konulmuştur. Cezanın infazı bu bağlamda değerlendirildiği zaman cezanın infazını bizzat müşahede eden kişiler için bu durumun caydırıcılık niteliği taşıyacağına da dikkat çekilmiştir³⁹. Bu anlayışa göre insanın cezanın infazına bizzat şahit olması her hangi bir suçu işleyeceği zaman benzer şekilde cezalandırılacağını düşünerek suç oluşturabilecek nitelikteki fiillerden uzak durmayı tercih edeceği⁴⁰ realitesi, cezaların infazındaki aleniyyetin genel önleme amacı taşıdığı anlamına gelmektedir.

Cezaların formel olarak bizzat toplumdaki fertler tarafından varlığının bilinmesi yanında İslam ceza hukukuna göre cezaların infazında aleniyyetin esas ilke olarak kabul edilmiş olması; *insanların bir şeylerden menfaatlenmekten ziyade nefislerinin eziyet görmemesini tercih edecekleri* mentalitesine dayandırılacak psikolojik bir durum olarak değerlendirilebilir.

1.2. Cezanın Özel Önleme Gayesi (Uslandırma)

Suçluların cezalandırılmalarındaki önemli amaçlardan biri de şüphesiz cezaların özel önleme (uslandırma) gayesi taşımalarıdır. Bu durum İslam hukuku nasslarından istinbat edilebilir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi *el-bağy* cezasının dayanağı olan ayetin devamında bu hususa dikkat çekilmektedir. Bunun gibi hırsızlık cezasının hukukî dayanağı olan "*Hırsızlık yapan erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık Allah'tan bir ceza olarak ellerini kesin! Allah daima üstündür, hüküm ve hikmet sahibidir. Kim yaptığı haksızlıktan tevbe eder, uslanırsa şüphesiz Allah, onun tevbesini kabul eder. Çünkü Allah bağışlayan, acıyandır*"⁴¹ ayeti de cezanın özel önleme fonksiyonu taşıması gerektiğine işaret etmektedir. Zira burada işlediği suçundan pişmanlık duyup kendisini uslandıran kişinin cezalandırılmaması gerektiğine dikkat çekilmektedir.

İslam hukukçularının çoğunluğu yukarıdaki hırsızlık cezasıyla ilgili ayette ifade edilen hırsızın tevbe ederek kendini ıslah etmiş olması haline malı çalınarak mağdur duruma düşen kişinin rızası şartıyla cezanın düşürüleceği şeklinde görüş beyan etmişlerdir. İmam Şafii'den rivayet edilen bir görüşe göre ise onun, mal sahibinin yani suç mağdurunun iznine (rıza) gerek olmaksızın cezanın düşürüleceği kanaatinde olduğu şeklindedir⁴².

Fukahanın çoğunluğu da hadd-i sirkatin (hırsızlık cezası) zecr (önleme, men etme, engelleme) maksadına binaen vaz' edildiği, telef etme (ortadan kaldırma, yok etme) gibi bir maksat taşımadığı kanaatindedirler. Hatta İslam hukukçuları hadd cezalarını insanları büyük suçlardan (haram) zecr maksatlı ola-

³⁹ Kasañî, VII/60, 61; Yazır, V/3473

⁴⁰ Zeydan, 588

⁴¹ Maide, 5/38-39

⁴² Yazır, III/1676-1677

rak teşrii edildiği, İslam'a göre muhterem (hukukun koruması altında) kabul edilen canları ortadan kaldırmak için meşru kılınmadığı kanaatindedirler⁴³.

İslam'a göre insan şari' için önemli bir varlıktır. Bu durum, “*Ben yer yüzünde bir halife varedeceğim*”⁴⁴, “*Şüphesiz biz ademoğlunu şerefli kılmışızdır*”⁴⁵, “*Andolsunki, biz insanı en güzel surette yarattık*”⁴⁶ gibi ayetlerle de delillendirilir. Suçlular da birer insan olduğuna göre Allah yer yüzünün en önemli varlığı olarak yaratmış olduğu insanlardan suç işleyenler için ceza vazederken onları, tabir caizse, sırf sadistçe cezalandırmayı, kişileri veya onların önemli bazı organlarını ortadan kaldırmayı amaçlamış olamaz. Bunun için suçlar kişilerin insanî değerlerden sapmaları olarak anlaşılmalı ve cezalar da bu sapmaların düzeltilmesi, sapan kişilerin insanî değerlere tekrar döndürülmesi için bir vasıta olarak uygulanmalıdır.

Allah'ın vazetmiş olduğu cezaların bazılarında insanları ıslah etmek ve normalden sapan davranışlarını düzeltmeleri için onları uslandırma potasına girmeye zorladığı da açıkça görülmektedir. Nitekim insanların büyük emekler vererek elde ettikleri şeyleri, sapma olarak görünen bazı davranışlarının neticesi olarak elinden çıkarmaya zorlanmalarının sonucunda eylemlerini kontrol altına almaları sağlanmış olacaktır. Kur'an-ı Kerim'deki, hataen adam öldürmenin cezası olarak mümin bir köle azadı ve diyet ödenmesi⁴⁷, zihar yapanın köle azadı⁴⁸, yemin edip yemininden dönen kişinin köle azad etmesinin zorunluluğu⁴⁹ gibi hususlarda bunu açıkça görmek mümkündür. Bu ve benzeri olaylarda faillere keffaret ödettirilmesi kişileri emek sarf ederek kazandıklarından vazgeçmeye zorlamak suretiyle yapılan bir ıslah faaliyeti olarak değerlendirilebilir.

Bunlar gibi, normal davranışlardan sapan insanları bazı davranışları yapmaktan kısıtlamak suretiyle de ıslah etme metodunun uygulanabileceği yine Kur'an-ı Kerim'de ifade edilmektedir. Yukarıda belirttiğimiz hususlarda maddi imkanları müsait olmayanların hataen adam öldürme ve ziharda iki ay aralıksız, yemin keffaretinde ise, üç gün aralıksız oruç tutmaya zorlanmaları oruçla insanların ıslah edilebileceğini ifade etmektedir.

İslam hukukçuları arasında cezaların, suçlunun uslandırılması, topluma uyum sağlayacak bir şekilde yeniden iadesi gibi bir işlevi yerine getirdiği fikri-

⁴³ Mavsılî, IV/110

⁴⁴ Bakara 2/30

⁴⁵ İsra 17/70

⁴⁶ Tîn 95/4

⁴⁷ Nisa 4/92

⁴⁸ Mücadele 58/4

⁴⁹ Maide 5/89

32 / Ceza Vermenin Teleolojik Boyutu

ne sahip olanlar çoğunluktadır⁵⁰. Bugün cezanın suçluyu uslandırma amacına yönelik olma olgusunu özel önleme fonksiyonu veya caydırıcılık fonksiyonu isimleri de verilmektedir⁵¹. Esasen ceza, suçundan dolayı ceza gören kişiyi ıslah suretiyle yeniden suç işlemesine mani olacak niteliğe sahip olmalıdır⁵².

İslam ceza hukukundaki klasik bölümlenmede *ta'zir* grubuna giren suçlardan her hangi birini işleyen kişinin şahsını ıslah etme, uslandırma ve suçluda ortaya çıkan bozuk düşünce ve davranışları düzeltme gayesinin gözetildiği açıkça anlaşılmaktadır⁵³. İslam hukukçularının çoğunluğu ta'zir cezalarının bu amaca yönelik bir işlev gördüğü hususunda fikir birliği içindedir⁵⁴.

Dini kaynakların bir kısmında, hukukî cezalar suçluyu ıslah ve onu terbiye etmeyi hedef aldığından dolayı, ceza suçlulara Allah'ın bir rahmeti olarak değerlendirilir. Yani cezalar Allah'ın insanlara rahmetinin bir tecellisi olarak görülür. Bundan dolayı babanın evladını terbiyesindeki, mürebbiyenin kendisine teslim edilen çocuğu terbiyesindeki, doktorun hastayı tedavi etmesindeki maksatları gibi suç işleyen de işlediği suç karşılığı ona iyilik ve bir nevi merhamet olarak ceza uygulamak gerekeceği hakim kanaattir⁵⁵. Çünkü kişiyi suça iten şey onun ahlakının kötü yönü olarak kabul edilir. Cezalandırmayla ise, suçlunun kötü ahlaktan kurtulması, ahlaken iyiye yönelmesi sağlanacaktır. Burada hastaya faydası dokunacak fakat aynı zamanda acı ve ıstırap verici ilacı kullanmaktan doktorun kaçınmaması gibi suçluyu ıslah edip düzelterek olan cezayı uygulamakta da tereddüt bile etmemek gerektiği şeklinde bir mantık yürütülebilir. Nitekim hastaya öncesiyle fazla korkulu anlar yaşatan, sonrasında acı ve ıstırap veren ameliyat, şayet hastayı tedavi edecekse geciktirilmeden uygulanması gereken bir yol olarak kabul edilmektedir.

Çağdaş hukuk anlayışında suçluyu topluma yeniden intibak edebilecek hale getirmek ve böylece onu tekerrüre düşmekten korumak cezanın başta gelen amaçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Ondukuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra hukukçuların pek çoğunun cezanın, suçluyu yeniden topluma intibak ettirme fonksiyonu üzerinde ısrarla ve önemini belirterek durmaya başladıklarını görmekteyiz⁵⁶.

⁵⁰ Maverdî, 293; Ebu Ya'la, Muhammed b. Huseyn el-Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, Beyrut, 1983, 295; İbn Humam, V/ 211; Zeydan, 089; Dönmezer-Erman, II/604

⁵¹ Dönmezer-Erman,4II/ 604

⁵² Erem, II/157

⁵³ Zeydan, 589

⁵⁴ Maverdî, 293; Kasanî, VII/60, 61; İbn Hümam, V/211; Udeh, I/ 609

⁵⁵ Zeydan, 589

⁵⁶ Dönmezer-Erman, II/605

İslam ceza hukukunda ta'zîr bölümünde ele alınan cezaların ağırlıklı bir şekilde suçlunun durumu gözetilerek uygulanması gerektiği önemli bir husustur. Burada suçlunun toplumu oluşturan fertlerden her hangi birisi olduğu mentalitesinden hareketle onu tekrar sağlıklı ve uyumlu bir kişi olarak topluma kazandırma anlayışının hakim olduğu bir gerçektir. Ta'zîrler için el-Maverdî, cezaların, suçlunun durumuna ve onu ıslah kabiliyetine göre değişik şekillerde uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır⁵⁷. Ta'zîr cezalarının zamana, şartlara, suça ve suçlulara göre değişiklik gösterir özellikte kabul edilmiş olması da İslam hukukuna göre bazı cezaların özel önleme gayesi taşıdığını ortaya koyabileceğimize delil teşkil eder.

İslam hukukçularının ta'zîrlerle ilgili genel yaklaşımları, suç ve suçlunun durumuna göre hakimin takdir yetkisinin geniş olduğu ceza çeşitleri şeklindedir⁵⁸. Belki de bu duruma işaret etmek için bazı İslam hukukçuları *ıslah olun-caya kadar* ifadesini özellikle kullanmışlardır. İslam hukukçularının bu ifadelerine göre, özellikle şari' tarafından tayin ve tespit edilmemiş olan cezalarda özel önleme, ıslah (uslandırma) amacının ağırlıklı bir şekilde gözetilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Böyle olmakla birlikte ta'zîr cezalarında da toplum menfaatlerinin gözetildiğini göz ardı etmek mümkün değildir.

Burada şari'in şahsî suç kategorisine giren suçlar (takibi şikayete bağlı suçlar) için mağdur olanlara affetmeyi tavsiye etmiş olmasının da suçlunun kişiliğiyle ilişkilendirilerek değerlendirilmesi gerektiği hususu⁵⁹ konumuz açısından önemlidir.

Peygamber de şüpheli durumlarda amme suçlarının karşılığı olan cezaların (hadd cezaları) düşürülmesini tavsiye etmiş ve afta hata etmenin cezada hata etmekten daha hayırlı olacağına dikkat çekmiştir⁶⁰. Cezaların tatbikinde suçlunun durumunun gözetilerek muamele edilmesi hususunda İslam hukukçularının hassasiyetle durduklarının⁶¹ vurgulanmasında fayda olacaktır. Çünkü İslam alimleri İslam hukukundaki hükümlerin insanları ahlaken kemale ulaştırmak için konulduğu hususunda hemfikirdirler.

SONUÇ

Cezaların gayeleri, genel anlamda toplumun bütün fertlerini ilgilendiren bir husus olmakla birlikte öncelikli olarak ceza hukukçularının meseleye eğilimleri gerektiği bir gerçektir.

⁵⁷ Maverdî, 221

⁵⁸ Serahsî, IX/79; XXIV/35, 36; Kasa'nî, VII/39, 64

⁵⁹ Bakara 2/237; Al-i İmran 3/134; Maide 5/45; A'raf 7/199; İsrâ 17/33; Şûra 42/40

⁶⁰ İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen*, Beyrut, 1975, Hudûd, 5

⁶¹ Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim, *Kitabu'l-Harac*, Kahire, 1972, 152

34 / Ceza Vermenin Teleolojik Boyutu

Bu manada cezalandırmanın gayesi meselesi tarih boyunca hukukçuları meşgul etmiş ve bu konuda değişik görüşlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Toplumun çıkarı, yararı, korunması ve suçlunun durumu ile ıslahı gayelerini göz önüne alarak, bugünkü hukukçuların çoğunluğunun da kabul ettiği gibi, İslam ceza hukukuna göre cezaları iki kategoride değerlendirmemiz mümkündür. Buna göre İslam hukuku nasslarında ifade edilen hadd, kısas ve diyet cezalarını doğrudan doğruya toplum düzenine karşı işlenmiş ve toplumu tahrip etmeyi hedef almış suçlara uygulanacak cezalar olarak değerlendiriyoruz. Bu çeşit cezalarda suçludan ziyade toplumun menfaatleri yani kamu yararı gözletilmektedir. Buna cezanın genel önleme amacı, yani sosyal faydası ve gayesi diyoruz.

Bunların dışında kalan ta'zîr cezalarında ise, doğrudan doğruya suçlunun şahsını ıslah etmenin hedeflendiğini söyleyebiliriz. Bu durumu da cezanın özel önleme, yani uslandırma amacı olarak değerlendiriyoruz. Genel tasnif böyle olmakla beraber cezaların gayelerini birbirinden tamamen bağımsız olarak özel ve genel önleme şeklinde düşünmek ve böyle bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Ancak müşahhas bazı şeyler ortaya koyabilmek için cezadaki amacın hangi yönü ağır basıyorsa o kategoriye dahil edilerek değerlendirilmesi belki sistemli bilgi verme açısından bir kolaylık sağlayacaktır.

İslam hukukçularının şari'in ceza vazetmedeki gayesine bakış açılarını da; suçluyu ıslah ve suç oluşturabilecek nitelikteki fiillerin önüne geçebilmek şeklinde genel bir ilke olarak ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beyrut, tsz.

Akşit, M. Cevat, *İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*, İstanbul, tsz.

Bardakoğlu, Ali, "Ceza", **DİA**, İstanbul, 1993, VII

-----, "Had", **DİA**, İstanbul, 1996, XIV

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, tsz.

Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh*, İstanbul, tsz.

el-Cassâs, Ebu Bekr Almed b. Ali er-Razî, *Ahkamu'l-Kur'an*, Beyrut, 1985

Dağcı, Şamil, *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, Ankara, 1999

Damad Efendi, Abdullah b. Muhammed b. Süleyman, *Mecmau'l-Enhur fî Şerhi Multeka'l-Ebhûr*, Beyrut, tsz.

Dönmezer-Erman, Sulhi-Sahir, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, İstanbul, 1987

Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, *es-Sünen*, Beyrut, 1988

Ebu Ya'la, Muhammed b. Huseyn el-Ferra, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, Beyrut, 1983

Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim, *Kitabu'l-Harac*, Kahire, 1972

Erdem, Hüsamettin, *Din-Felsefe Münasebeti*, Konya, 1997

Erem, Faruk, *Türk Ceza Hukuku Genel Hüükümler*, Ankara, 1974

el-Gazalî, Ebu Hamid b. Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, Mısır, h. 1322

İbn Abidin, Muhammed Emin, *Haşiyetü Reddi'l-Muhtar*, İstanbul, 1984

İbn Humam, Kemaliddin Muhammed b. Abdilvahid es-Sivasî, *Şerhu Fet-hi'l-Kadir*, Beyrut, tsz.

İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen*, Beyrut, 1975

Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul, 1987

el-Kasanî, Alauddin Ebu Bekr b. Mes'ud, *Kitabu Bedai'u's-Sana'i fî Tertî-bi'ş-Şerai'*, Beyrut, 1986

36 / Ceza Vermenin Teleolojik Boyutu

el-Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *el-Ahkâmu's-Sultaniyye ve'l-Vilâyetü'd-Diniyye*, Beyrut, 1985

el-Mavsılî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtar*, İstanbul, 1984

es-Sabunî, Muhammed Ali, *Revai'u'l-Beyan Tefsiru Ayâti'l-Ahkam mine'l-Kur'an*, Mekke, tsz.

es-Serahsî, Şemsu'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed b. Ebi Sehl, *Kitabu'l-Mebsût*, Beyrut, 1986,

Şafak, Ali, “Bağy”, DİA, İstanbul, 1991, IV

eş-Şatibi, Ebu İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvafakât li Usûli's-Şeri'a*, Beyrut, t.siz

Udeh, Abdulkadir, *et-Teşriu'l-Cinaiyyi'l-İslamî Mukarinen bi'l-Kanuni'l-Vad'i*, Kahire, tsz

Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, tsz.

Zeydan, Abdulkerim, *İslam Hukukuna Giriş* (Çev.: Ali Şafak), İstanbul, 1985